De villa's in de Exochés-wijk

Van de Belle Epoque naar de betontijd

Archeoloog-stadsgids *Tasos Papadópoulos* neemt ons deze keer mee naar een aantal, deels in verval verkerende, villa's in Thessaloniki.

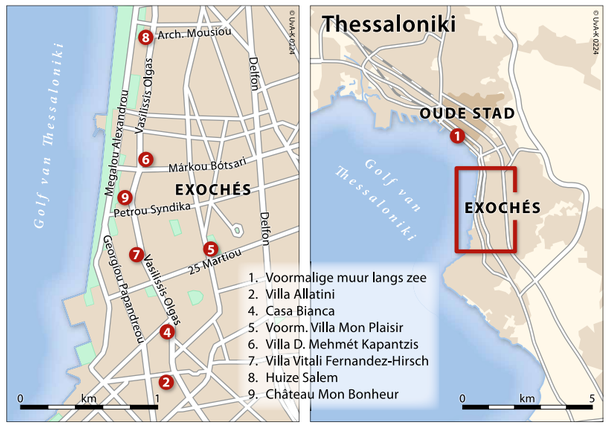

VERTALING WIETTY BELLY | KAARTWERK: UVA-KAARTENMAKERS

Thessaloniki heeft zich vanaf de stichting tot bijna halverwege de 19e eeuw ontwikkeld binnen haar indrukwekkende stadsmuren die stammen uit de Oudheid, de Romeinse en de Byzantijnse periode. Met het verstrijken van de tijd en de uitvinding van beter oorlogsmateriaal werden de muren steeds minder bestand tegen vijandelijke aanvallen. De bevolkingstoename maakte bovendien het leven in de oude binnenstad met zijn nauwe steegjes verstikkend. Er was geen waterleiding, geen riolering, nauwelijks een stadsreinigingsdienst, stadsplanning bestond niet en de muur langs de zee hield elk zuchtje frisse lucht in wat nu het oude stadscentrum is, tegen (afb. 1), terwijl het vuil zich daar in bergen ophoopte. Daarom besloot de Ottomaanse regering drastische saneringsmaatregelen te nemen en liet om te beginnen de muur aan de zeekant afbreken en 10 jaar later, in 1870, ook grote delen van de oostelijke muur.

De mooiste wijk van de stad

Met het verdwijnen van de muren kregen de welvarende bewoners van Thessaloniki de kans om zich buiten de stadskern te vestigen. De nieuwe wijk kreeg de naam Exochés (platteland) of Las Kampanyas in het Ladino, omdat daar tot dan toe bijna uitsluitend wat herders, boeren of vissers woonden, met hun schuren en opslagplaatsen. Steeds meer ondernemers, bankiers, hoge ambtenaren, industriëlen en andere prominente persoonlijkheden verkozen dit nieuwe gebied boven de lawaaiige en smerige binnenstad en lieten prachtige herenhuizen bouwen in wat al snel de aristocratische buitenwijk van Thessaloniki zou worden.

De Ottomaanse autoriteiten waren van het begin af aan betrokken bij de ontwikkeling van het nieuwe stadsdeel: er kwam stadsplanning, gasverlichting, elektriciteit, waterleiding en riolering en, het allerbelangrijkste, een goede verbinding met de oude stad door middel van een tramlijn. De groei van de wijk paste in het kader van de modernisering die de Ottomaanse staat wilde uitstralen, vlak voor zijn definitieve ondergang.

Het meest interessante kenmerk van de Exochés was de concentratie aan kapitaalkrachtige bewoners. Terwijl in het oude Saloniki de etnische groepen elk in een eigen wijk woonden, zonder veel contact met buitenstaanders, stond in de nieuwe weelderige voorstad de protserige villa van een Turkse hoge functionaris naast het landhuis van een Joodse industrieel; even verderop woonde een Griekse fabrieksdirecteur tegenover een Franse baron en een tot de islam bekeerde Joodse bankier, niet ver van een Albanese politicus. Men verloor zijn godsdienstige en etnische identiteit niet, maar die telde minder dan de gemeenschappelijk gedeelde welvaart. De bewoners deden alles om hun nieuwverworven rijkdom tentoon te spreiden, die ze voornamelijk te danken hadden aan de zogenaamde Tanzimat, de vergaande hervormingen die de

1 | De muur aan de zeekant van Thessaloniki, foto begin jaren '60 van de 19e eeuw

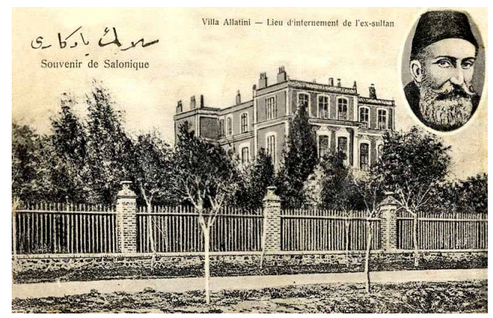

2 | De villa van de Allatini's tijdens de ballingschap van Abdul Hamid II

3 | Spyros Alibertis en Aline Fernandez

sultans invoerden tussen 1839 en 1876 en die meer rechten toekenden aan de niet-moslimbewoners van het rijk.

Een ander interessant facet is dat de nieuwe voorstad weliswaar aan zee lag, maar dat de voorgevels van de villa's, die vaak buitengewoon fraai waren, naar de hoofdweg waren gekeerd, de huidige Boulevard Vasilissis Olgas. Wel keken de zijgevels en balkons vaak uit over de Golf van Saloniki, en ook hadden de meeste huizen grote bloeiende tuinen die afliepen naar de zee. De voornaamste reden hiervan was de tramverbinding die liep langs 'de grote Exochés-boulevard' zoals de huidige Koningin Olga boulevard werd genoemd.

Villa's met geschiedenis

De gouden tijd van de nieuwe voorstad waren de jaren 1880-1910, de jaren rond de eeuwwisseling, die bekend stonden als Belle Epoque. De meeste huizen waren gebouwd in een mengelmoes van stijlen, hoewel sommige ook de zuiver neoklassieke stijl aanhielden. Het eclecticisme overheerste in de laat Ottomaanse periode. De architecten van die tijd gebruikten allerlei stijlen door elkaar, die ze tot een harmonisch geheel maakten door middel van nieuwe materialen, en zo tevens de invloeden van alle aanwezige culturen lieten zien, waarbij talen, godsdiensten en ideeën nu eens harmonisch samenkwamen, dan weer botsten in de grote smeltkroes van de Balkanmetropool die Thessaloniki was.

De grootste en meest luxueuze villa die gelukkig goed bewaard is gebleven is het huis van de Italiaans-Joodse familie Allatini, dat in 1899 werd gebouwd. Deze familie van bankiers, fabrieksdirecteuren, ondernemers en artsen domineerde het economische leven niet alleen in Thessaloniki,

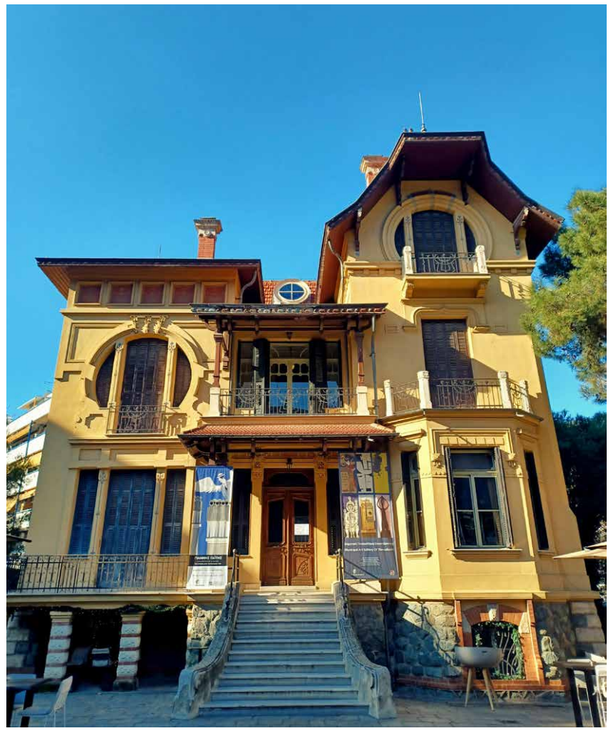

4 | Casa Bianca vandaag de dag als Gemeentelijke Pinacotheek van Thessaloniki

5 | Kroonprins Konstandinos en zijn broers op de trappen van villa Chadzilazarou eind 1912, begin 1913

maar in het gehele Ottomaanse rijk. Deze villa van drie etages met zijn 31 kamers en oneindig grote tuinen is een van de topstukken van de Siciliaanse architect Vitaliano Poselli, die de stad heeft verrijkt met een reeks imposante gebouwen. Hij werkte nauw samen met de Allatini-familie en ontwierp ook hun *Banque de Salonique* en hun fabriek *Mili* die bekend stond als de grootste van het Oosten.

De villa Allatini staat ook bekend als 'de gouden kooi' van de beroemdste banneling van de stad. De opstand van de Jong-Turken die zijn oorsprong had in Thessaloniki leidde tot de adoptie van de Grondwet door Sultan Abdul Hamid de Tweede in 1908. Eén jaar later probeerde hij de Grondwet die hij zelf had ondertekend weer ongedaan te maken… Troepen Jong-Turken rukten toen op naar Constantinopel waar zij op de vuist gingen met de troepen van de Sultan, voornamelijk in Galata. Ze arresteerden Abdul Hamid en namen hem mee naar de plaats waar de Jong-Turkse beweging was begonnen, Thessaloniki. De Turkse staat kocht de villa die de van de troon gestoten monarch 'onthaalde'. De eens zo oppermachtige 'rode' sultan zou daar drie en een half jaar verblijven zonder dat hij het terrein mocht verlaten (afb. 2). Uiteindelijk werd hij naar Constantinopel in veiligheid gebracht in oktober 1912, vóórdat het Griekse leger Thessaloniki binnentrok tijdens de Eerste Balkan Oorlog. Tegenwoordig dient de villa als administratiekantoor voor de regio Thessaloniki.

Een van de weinige andere herenhuizen die nog in goede staat verkeren is de *Casa Bianca*. Ontworpen voor een rijke Sefardische ondernemer genaamd Dino Fernandez is dit huis één van de mooiste voorbeelden van het eclecticisme in Griekenland. Het dankt zijn naam aan Blanche de Meyer, de echtgenote van Fernandez, en was het toneel van een liefde die de gemoederen in Thessaloniki in rep en roer bracht. Enkele weken na de bevrijding van de stad werd de dochter van Fernandez, Aline, onwel in de tram. In dezelfde wagon bevond zich een jonge officier van het Griekse leger, Spyros Alibertis, die haar de eerste hulp verleende. De twee werden prompt verliefd en begonnen een relatie (afb. 3). Maar verschil van godsdienst was een onoverkomelijk obstakel in de conservatieve gemeenschap van die tijd en de Joodse familie van Aline wilde absoluut geen christelijke schoonzoon in hun midden. Niet lang daarna ontvoerde Spyros zijn geliefde Aline met haar instemming en vluchtten ze naar het Zuiden van Griekenland. Na enige tijd miste de vader zijn dochter zozeer dat hij zich met het echtpaar verzoende. De bezetting van het land door de nazi's en de daaropvolgende jacht op de Joden van Thessaloniki dwongen de familie Fernandez naar Noord-Italië te vluchten. Daar werden ze door de nazi's vermoord en hun lichamen in het Lago Maggiore gegooid.

6 | De villa van Mehmét Kapantzís. Tegenwoordig is hier de Educatieve Stichting van de Griekse Bank gehuisvest

7 | Detail van de gevel van de bouwvallige villa van Vitali Fernandez-Hirsch

Spyros en Aline overleefden de Holocaust en bewoonden de fraaie villa tot hun dood in de jaren zestig. Nu is daar de gemeentelijke pinacotheek gevestigd (afb. 4).

In deze wijk vestigde zich ook de Griekse koninklijke familie na de gunstige afloop van de eerste Balkanoorlog (afb. 5). Koning Yoryos de Eerste van het Deense geslacht Glücksburg woonde in villa *Mon Plaisir*, oorspronkelijk eigendom van de Franse Baron Frédéric de Charneau, dat later werd verkocht aan de familie Chadzilazarou. In maart 1913 liep de koning terug naar zijn woning na de inspectie van een Duits schip toen hij in zijn hart werd geschoten door Aléxandros Schinás en dood neer viel, vlak naast de tramrails. Zo kwam er een abrupt einde aan zijn vrij voorspoedige regeringsperiode van 50 jaar. De moord op Yoryos de Eerste zou rampzalige gevolgen hebben voor het Griekse volk en leidde uiteindelijk tot de Grote Catastrofe. Op de plaats van villa Mon Plaisir staat tegenwoordig een onaantrekkelijk flatgebouw, en alleen de bushalte met de naam Yoryos herinnert nog aan de gebeurtenissen die bepalend waren voor de moderne Griekse geschiedenis.

In de villa van de schatrijke Donmé (tot moslim bekeerde Jood) Mehmét Kapantzís (afb. 6) vestigde Elefthérios Venizelos in 1916 de hoofdzetel van de Beweging van Nationale Verdediging. Terwijl tijdens de Eerste Wereldoorlog tienduizenden militairen van de Entente bivakkeerden in Thessaloniki alvorens op te rukken naar het Macedonische Front, bracht het conflict tussen de eerste minister Venizelos en Konstandinos de Eerste, zoon van de vermoorde koning, Griekenland aan de rand van de burgeroorlog. Het land was volledig gepolariseerd en Venizelos verplaatste de regering tijdens de periode die bekend staat als het grote schisma naar Thessaloniki. Zo wordt de wijk Exochés nogmaals het centrum van alle politieke en militaire beslissingen.

Verval, bouwcontracten en betonnering

Bij de bevolkingsuitwisseling van de Grote Catastrofe moesten alle moslimbewoners met inbegrip van de Donmé naar Turkije. In de Tweede Wereldoorlog werden de meeste villa's geconfisqueerd door de Duitse bezetters. De vele Joodse bewoners werden uit hun huizen gezet en vervolgens in Auschwitz vermoord. Na de Griekse Burgeroorlog (1946-49) maakte het uitgeputte Griekse volk een periode van verregaande verstedelijking door. Thessaloniki puilde uit van werk- en woningzoekenden. De villa's waarvan de meeste eigenaren waren verdwenen, werden in beslag genomen door gewiekste zakenlui met connecties of werden geofferd op het altaar van de zogenaamde *andiparochí* (bouwcontracten waarbij de

8 | Ruïne van de Salem villa en het aangrenzende flatgebouw

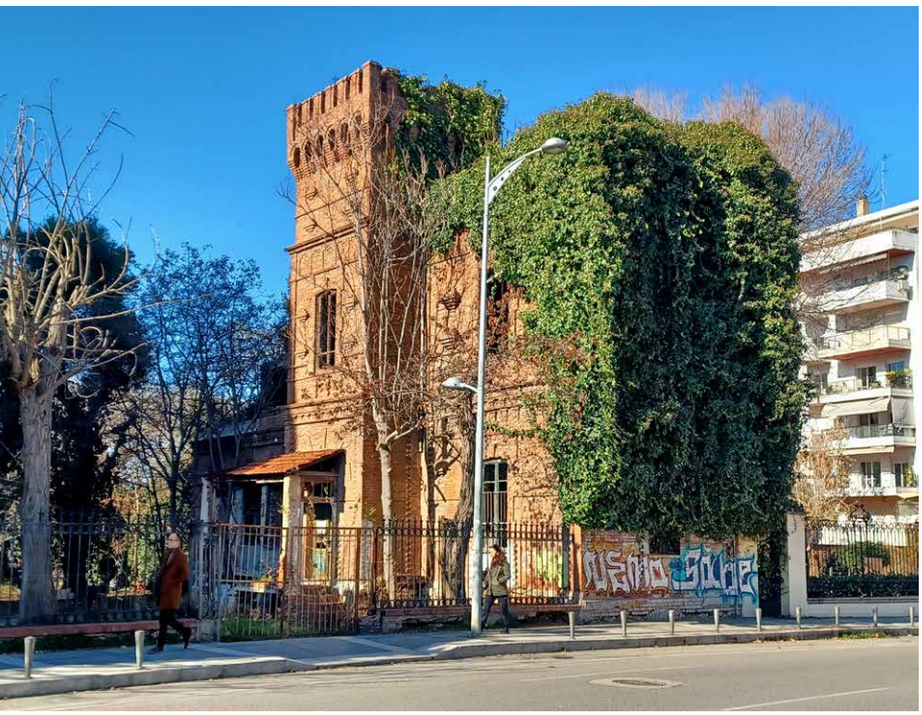

9 | Het verlaten neogothische Château mon Bonheur

eigenaar van een terrein zijn bezit verkoopt aan de aannemer en als wederdienst één of meer appartementen van het nieuwe gebouw cadeau krijgt). Dit soort contracten was wijdverbreid in de jaren '50, '60 en '70. De grote meerderheid van de fraaie villa's viel ten prooi aan deze werkwijze waardoor, niet alleen in Thessaloniki, vele Griekse steden een aanzienlijk deel van hun historische centra zagen verdwijnen. (zie ook het artikel over polykatikiës in Lychnari 2023-1)

Mettertijd zullen ook de weinige villa's die nog overeind staan volledig tot ruïne worden. De villa Vitali Fernandez-Hirsch (afb. 7), daterend uit 1911, die tijdens de oorlog als kantoor van de Duitse Sicherheitsdienst fungeerde en waar honderden mensen werden gemarteld, verkeert in een treurige staat. Hij staat te koop voor € 1.430.000 maar heeft nog geen koper gevonden. Huize Salem (afb. 8) was het geboortehuis van één van de grootste geesten van de 20e eeuw, de mathematicus Raphaël Salem. De villa kende nog een moment van glorie in 1998 toen daar vele scènes van de film *Een eeuwigheid plus een dag* werden gedraaid van de beroemde filmmaker Theódoros Angelópoulos die daar de *Gouden Palm* mee won in Cannes.

Nu is hij in verregaande staat van verval, net als het enige neogotische gebouw van de wijk (afb. 9) dat eens de trotse naam droeg van *Château mon Bonheur*.

Een somber nawoord

Jammer genoeg bleken noch de inwoners van Thessaloniki, noch de stadsbestuurders in staat om dit unieke architectonische erfgoed te behouden. Steeds weer verkoos men de gemakkelijke oplossing van slopen en volbouwen boven het moeizame en kostbare alternatief: redden, onderhouden en restaureren. Nu is de eens zo imposante wijk een betonnen jungle waartussen nog een enkele villa, soms in goede staat verkerend maar meestal als bouwval, zich verheft als een exotische bloem te midden van een oerwoud van beton en ons herinnert aan de tijden dat de bewoners daar een gelukkig leven leidden…